

Velkaantuminen yhteiskuntaan integroitumisen esteenä

Tutkimus vankilasta vapautuvien ja yhdyskuntaseuraamusta suorittavien velkatilanteesta

13.6.2003

Tutkimuspäällikkö Sakari Kainulainen, Diakonia-ammattikorkeakoulu

Lehtori Maria Rautio, Diakonia-ammattikorkeakoulu

KRIMI NAALIHUOLLON TUKISÄÄTIÖ

2003

ESIPUHE

Kriminaalihuollon tukisäätiön tehtävänä on mm. parantaa rangaistuksiin tuomittujen ja muiden rikoksen takia kriisitilanteeseen tai syrjäytymisuhan kohteeksi joutuneiden suoriutumismahdollisuuksia yhteiskunnassa. Tavoitteena on näin edistää henkilön sijoittumista yhteiskuntaan, työhön osallistumista ja oman toimeentulon järjestymistä sekä vähentää uusintarikollisuutta. Osalla rangaistuksiin tuomituista on ulosotossa niin suuria velkoja tai korvausvelvoitteita, ettei heillä ole näköpiirissä keinoa vapautua niistä. Mahdollisuudet tavalliseen elämään ja taloudelliseen hyvinvointiin omalla työllä vapautumisen jälkeen saattavat ovat vähäiset tai edellyttävät henkilöltä sellaista pitkäjänteisyyttä ja kärsivällisyyttä että siihen harva kykenee. Rangaistus on saatettu suorittaa moitteetta, mutta velkavankeudesta ei näytä olevan mitään ulospääsyä. Seurauksena on usein piittaamattomuus ja katkeroituminen, toimeentulon ja hyvinvoinnin hankkiminen laittomin keinoin tai syrjäytyminen elämän valtaviirroista.

Huumeiden käytön ja huumerikollisuuden kasvun myötä esille on tullut rikollinen alakulttuuri, jossa anteliasta huumevelkaa apuna käyttäen henkilö ja joskus hänen läheisensä sidotaan häikäilemättömillä perintätoimilla niin tiukasti kiinni rikolliseen toimintaan, ettei henkilöllä ole haluistaan huolimatta enää mahdollista luopua rikollisesta toiminnasta.

Vapausrangaistusta suorittaessaan varattomalla henkilöllä ei ole käytännössä juurikaan mahdollista lyhentää millään tavalla velkojaan tai hoitaa edes korkoja. Pitkää vankeustuomiota seuraakin usein elinikäinen velkavankeus, johon ei armahdusta ole näkyvissä.

1990-luvun talouslaman myötä kymmenet tuhannet kansalaiset joutuivat syystä tai toisesta velkavankeuteen. Yhteiskunta lähti kehittämään erilaisia keinoja, joilla helpotettiin vaikeuksiin joutuneiden asemaa. Rangaistuksiin tuomittujen ja rikollisesti velkaantuneiden kohdalla näitä keinoja ei ole ollut juuri mahdollista hyödyntää, eikä kohderyhmälle ole rääätälöity mitään erityisesti sille soveltuvia keinoja tai porkkanoita, joilla tuettaisiin henkilöiden pyrkimystä selvittää ylipääsemätöntä velkatilannettaan.

Nyt rahoittamallaan tutkimussuunnitelmalla vankilasta vapautuvien ja yhdyskuntaseuraamusta suorittavien velkatilanteesta Kriminaalihuollon tukisäätiö pyrkii kiinnittämään viranomaisten huomiota vapautuvien vankien ja kriminaalihuollon asiakkaiden vaikeaan velka- ja korvaustilanteeseen. Tavoitteena on viranomaisten ja muiden tahojen välisenä yhteistyönä toteuttaa vuoden 2004 aikana tutkimus vapautuvien vankien ja yhdyskuntaseuraamusta suorittavien velkatilanteesta ja näin tiedon kautta etsiä uusia keinoja helpottamaan kohderyhmän yhteiskuntaan sijoittumista. Tutkimustietoa on tarkoitus hyödyntää myös Kriminaalihuollon tukisäätiön Vapautuvan tukiohjelmassa (2003 – 2007) käynnistämällä kokeilu, jossa uusin keinoin pyritään helpottamaan rangaistuksiin tuomittujen velallisten vaikeuksia velkojensa hoidossa.

Lopuksi haluan kiittää tutkimussuunnitelman laatijoita Diakonia-ammattikorkeakoulun tutkimuspäällikköä Sakari Kainulaista ja lehtori Maria Rautiota sekä hankkeen tukiryhmän jäseniä oikeusministeriöstä, oikeuspoliittisesta tutkimuslaitoksesta, rikosseuraamusvirastosta, sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksesta, kuluttajavirastosta, Takuu-Säätiöstä, kriminaalihuoltolaitoksen Helsingin aluetoimistosta sekä Snellusta.

Helsingissä 13. kesäkuuta 2003
Jukka Mäki

TIIVISTELMÄ

Vankeusrangaistuksen täytäntöönpanon kannalta vankilalaitoksella on kolme perustavoitetta. *Ensinnäkin* vankilan tulee turvata vankeusrangaistuksen täytäntöönpano. *Toiseksi* vankilan tulee vähentää tai minimoida vangin vapaudenmenetyksestä koituvia haittoja. *Kolmanneksi* vankilan tulee lisätä vangin suoriutumismahdollisuuksia siviilissä vankeuden jälkeen. Tämä tutkimus pyrkii osaltaan vahvistamaan kolmannen perustehtävän toteutumista. Vankilasta vapautuvien vankien lisäksi myös ehdonalaisesti vapautuvien valvonnassa olevien sekä yhdyskuntapalvelusta ja nuorisorangaistusta suorittavien selviytymismahdollisuuksia varjostavat samat integroitumiseen liittyvät ongelmat. Yksi ongelmista on velkaantuminen.

Eri selvitysten mukaan merkittäväällä osalla vankeuteen tai yhdyskuntaseuraamuksiin tuomituista yhteiskuntaan sopeutumisen edellytykset ovat olleet huonot. Vakavammista rikoksista seuraamuksiin tuomittujen muuta väestöä heikompi sosiaalinen tilanne näyttäytyy erityisesti toimeentulon, asumisen, työn ja koulutuksen puutteina. Oma osa-alueensa on ollut henkilöiden elämänhallinnan vajeet, jotka ovat ilmenneet päihdeiden käytössä, vuorovaikutus- ja asioimistaidoissa, työkyvyssä tai selviytymisessä arkipäivän askareissa. Velkaantuminen luo oman lisäpaineensa näihin kaikkiin ongelmiin.

Viime aikoina entistä vaikeampana ongelmana yhteiskuntaan integroitumisessa ovat olleet erilaiset velat. Laillisten korvausvaatimusten ja velkojen lisäksi erityisesti ”huume- ja pelivelat” sekä niiden perintään liittyvä toimintakulttuuri ovat näyttäneet varmistavan sen, että huume- ja rikoskierteestä irrottautumiseen ei oma halu aina riitä. Vankila- ja päihdekierteessä olevien asiakkaiden velat ovat usein vaikuttaneet mahdottomilta saada hallintaan. Haltuunottoyritykset ovat liittyneet muiden elämän osa-alueiden jäsentymiseen ja arjen kuntoon saattamiseen. Elämäntapaa on pystynyt yleensä muuttamaan vain jos tulevaisuudessa on ollut valoa näkyvissä ja uuden aloittamiseen on saanut tukea.

Rikoksia tehneiden kohdalla monia edellä kuvatuista tuki- ja auttamisjärjestelmistä ei ole ollut mahdollisia hyödyntää. Lisäksi vapautuvilla on usein sen tyyppisiä velkoja, joita järjestelmät eivät velkoina käytännössä tunne. Problematiikkaan liittyy lisäksi myös elämäntilanteeseen liittyvien ongelmien moniulotteisuus: työttömyys, asunnottomuus, toimeentulo ja sosiaalisen verkoston puuttuminen velkojen ja päihdeongelmien lisäksi.

Velat, olipa niiden tausta ja synty tapa mikä tahansa, nähdään tässä tutkimuksessa laajalti ihmisen elämään vaikuttavana ja sitä rajoittavana tekijänä. Rajoittaminen saattaa merkitä eristäytymistä ympäröivästä yhteiskunnasta ja vähintäänkin siihen integroitumisen vaikeutumista. Teoreettisesti voimakas velkaantuminen, ”ylivelkaantuminen” toimii siis ihmisen hyvinvoinnin toteutumista estävänä kerroksena yksilön ja yhteisön välissä.

Tässä tutkimuksessa on tarkoitus kartoittaa erilaisista rikoksista tuomittujen, erityyppisistä seuraamuksista vapautuvien velkaantumista, sen luonnetta, selviytymismahdollisuutta ja velkojen yhteyttä muihin vapautumiseen liittyviin ongelmiin. Tavoitteena on tunnistaa ne rikosentekijäryhmät, joiden yhteiskuntaan integroitumiseen velkoihin kohdistuvilla tukitoimenpiteillä voisi olla myönteistä merkitystä.

Tutkimuksessa tarkastellaan vankeus- ym. rangaistuksiin tuomittujen populaatiota tilastoista ja rekistereistä saatavien tietojen. Tilastoista ja rekistereistä saatavat tiedot tulevat olemaan karkeita ja ylimalkaisia, koska vankeja koskeva systemaattinen tiedonkeruujärjestelmä on Suomessa vielä melko kehittymätön.

Kyse on suppeasta tilastollisesta populaatiota kuvaavasta selvityksestä. Toiseksi kerätään perinteisen survey -menetelmän keinoin tietoja veloista ja niiden merkityksestä henkilöiden elämään. Tämä tulee olemana tutkimuksen tärkein osa: hyvä otanta ja tutkimuksen käytännön toteutus niin, että tutkittavat suostuvat vastaamaan. Kolmanneksi tehdään muutamia syvähaastatteluita tuomaan erityisesti ymmärrystä kvantitatiivisille tuloksille.

SISÄLLYS

<u>ESIPUHE</u>	2
<u>TIIVISTELMÄ</u>	3
<u>SISÄLLYS</u>	4
<u>1 JOHDANTO</u>	5
<u>1.1 Rikosseuraamukset ja niiden tavoitteet</u>	5
<u>1.2 Vankimäärä ja kehityssuunnat</u>	7
<u>1.3 Rikokset</u>	8
<u>1.4 Yhdyskuntapalvelu</u>	9
<u>1.5 Ehdonalaisesti vapautuneiden valvonta</u>	10
<u>1.6 Nuorisorangaistus</u>	10
<u>2 RIKOLLISUUS ON PROSESSI</u>	12
<u>2.1 Koti käynnistää tärkeitä prosesseja</u>	12
<u>2.2 Kuka kerran keksitään...</u>	13
<u>2.3 Kuntouttavan toiminnan mahdollisuuksia</u>	14
<u>3 VANKIEN PSYKOSOSIAALISET TAUSTATEKIJÄT</u>	18
<u>3.1 Elämänhallinnan ongelmat ja taustat</u>	18
<u>3.2 Asuminen, työ ja koulutus</u>	20
<u>3.3 Päihdeongelmat</u>	21
<u>3.4 Velat</u>	22
<u>4 VAPAUTUVIEN VANKIEN YLIVELKAANTUMINEN 1990-LUVUN ALUSSA</u>	23
<u>4.1 Yleisiä velkaantumistietoja</u>	23
<u>4.2 Velkatyypit</u>	24
<u>4.3 Velkaantuneiden tausta ja velkaantumisen seuraukset</u>	25
<u>4.4 Velkaantumisen määrä ja velkaantumisongelman kokeminen</u>	26
<u>4.5 Motivaatio velkaongelman ratkaisemiseen</u>	27
<u>4.6 Velkaongelman hallinnan uudet instituutiot</u>	28
<u>5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS</u>	30
<u>5.1 Tavoite ja tehtävät</u>	30
<u>5.2 Kohderyhmä ja aineistot</u>	30
<u>5.3 Aikataulu ja resurssit</u>	32
<u>LÄHTEET</u>	33
<u>LIITTEET</u>	35
<u>Liite 1. Kyselylomakkeen teemat</u>	35

1 JOHDANTO

1.1 Rikosseuraamukset ja niiden tavoitteet

Kun tarkastellaan rikosseuraamuksesta vapautuvien, erityisesti vapausrangaistuksesta yhteiskuntaan palaavia ihmisiä, on syytä nostaa esiin ne tavoitteet, joihin rangaistuksella on pyritty niin yksilön kuin yhteiskunnankin näkökulmasta tarkasteltuna.

Vankeinhoidon tavoitteena on periaateohjelman (1999) mukaan huolehtia osaltaan yhteiskunnan turvallisuudesta pitämällä yllä laillista ja turvallista seuraamusten täytäntöönpanojärjestelmää sekä myötävaikuttaa uusintarikollisuuden vähentämiseen ja rikollisuutta ylläpitävän syrjäytymiskehityksen katkaisemiseen. Jotta tavoitteet saavutettaisiin, on täytäntöönpano toteutettava siten että

- se on turvallista niin yhteiskunnalle, tuomitulle kuin henkilökunnallekin,
- tuomitun mahdollisuutta selviytyä yhteiskunnassa ja ylläpitää terveyttään ja hyvinvointiaan tuetaan,
- tuomitun valmiudet omaksua rikokseton elämäntapa paranevat.

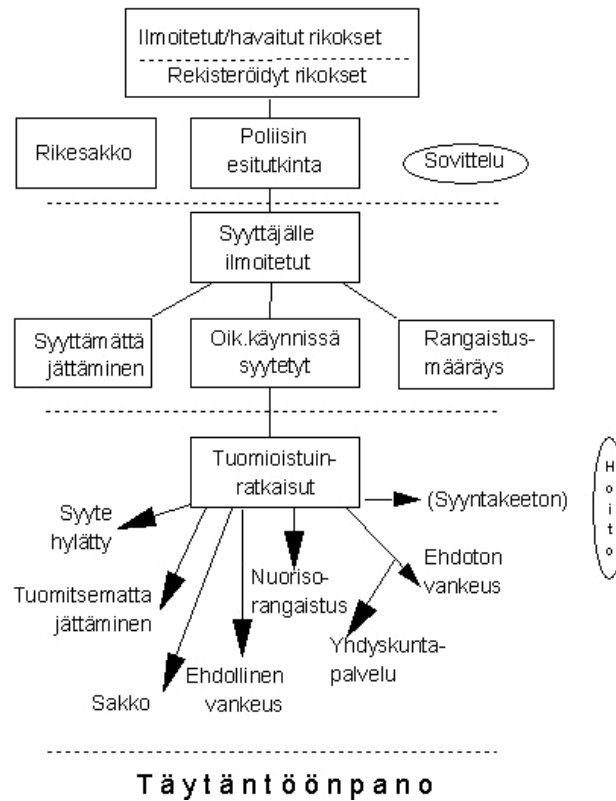
Vankeinhoitoa ohjaavat arvotasolla ihmisarvon kunnioittaminen ja oikeudenmukaisuus. Työtä ohjaa käsitys yksilön mahdollisuudesta muuttua ja kasvaa. Näin ollen rangaistusten täytäntöönpanon toteuttaminen tulisi tapahtua siten, että se tukee tuomitun yksilöllistä kasvua ja kehitystä sekä hänen pyrkimystään rikoksettomaan elämään. Yleisiin tavoitteisiin pyritään

- tukemalla ja motivoimalla tuomittua rikoksettomaan elämään
- valvomalla tuomitulle asetettujen rajojen noudattamista
- vaikuttamalla muuhun yhteiskuntaan siten että tavoitteiden mukainen toiminta on mahdollista (Vankeinhoitolaitoksen ja Kriminaalihuoltoyhdistyksen periaateohjelma, 1999).

Oikeuspolitiikan strategiassa (2003–2012) korostetaan selkeiden lakien ja hyvän hallinnon tärkeyttä sekä ongelmien ja rikosten ennalta ehkäisyä. Siinä todetaan edelleen että kun erimielisyyksiä, riitoja, rikoksia tai maksuhäiriöitä esiintyy, on kaikkien yhteinen etu löytää joustavat ja edulliset tavat, joilla konfliktit voidaan oikeudenmukaisesti hoitaa (oikeusministeriö, 2002).

Tavoitteita tarkasteltaessa voidaan niiden kautta tulkita, että kaikki toiminta vankilassa kulminoituu vapaudenmenetyksen haittojen vähentämiseen, tarkemmin ottaen laitosen elämän pysyttämiseen mahdollisimman paljon muun yhteiskunnan oloja vastaavana. Tällöin kaikille vangeille pyritään takaamaan eristämisestä huolimatta yhtäläiset mahdollisuudet toimia itsensä ja vapautumisensa kannalta parhaimmalla tavalla. Vangit ovat siis sosiaalisten toimintamahdollisuuksien kannalta tasa-arvoisia ja yhdenvertaisia suhteessa siviiliyhteiskuntaan (Ulvinen, 1997) (vrt. Siltala 2002, s. 34–35).

Yhteiskuntaan integroitumiseen vaikuttavat ihmisen yleiset elämänhallinnan resurssit. Merkittävä osa vapausrangaistuksiin tuomituista uusii rikoksensa ja palaa vankilaan. Rikoksen uusimiskerroilla, rikostyypillä, tuomioiden pituuksilla, velkojen suuruudella, työttömyydellä, asunnottomuudella ja sosiaalisen verkoston heikkoudella näyttää olevan yhteyttä integroitumisen kannalta negatiivisen kehitysprosessin säilymiseen ja syventymiseen. Vankilasta vapautuvien vankien lisäksi myös ehdonalaisesti vapautuvien valvonnassa olevien, yhdyskuntapalvelusta ja nuorisorangaistusta suorittavien selviytymismahdollisuuksia varjostavat samat ongelmat. Yksi ongelmista on velkaantuminen. Velkaantuminen ei ole irrallinen saareke yksittäisen, rikoksesta tuomitun ihmisen elämän kokonaistilanteessa ja kehitysprosessissa. Yhden elämänhallinnan ulottuvuuden kokonaisuudesta muodostavat lisäksi tarjolla olevat palvelut ja toimeentulomahdollisuudet.

Kuvio 1. Rikosprosessi. Lähde: www.rikosseuraamus.fi.

Rikoksella on monia seurauksia ihmisten elämään, erityisesti uhrien ja rikosentekijän elämään. Teon luonteesta ja vakavuudesta riippuen siitä voi seurata erilaisia *seuraamuksia* (ks. kuvio 1.) Tässä tutkimuksessa kohderyhmän muodostavat erilaisia rikosseuraamuksia kärsivät ihmiset, yleisimmin vankeusrangaistusta kärsivät vangit, mutta myös muut.

1.2 Vankimäärä ja kehityssuunnat

Vuodesta 2000 lähtien vankien määrä Suomessa on ollut kasvussa. Siihen on vaikuttanut mm. huumerikollisten ja ulkomaalaisvankien määrän lisääntyminen sekä oikeuskäytännön ankaroituminen. Ehdottomien tuomioiden osuus on lisääntynyt ja samaan aikaan yhdyskuntapalveluiden määrä on jonkin verran vähentynyt. Suomen vankiluku on kuitenkin edelleen Euroopan pienimpiä. Yhdysvalloissa ja Venäjällä on vankeja suhteellisesti yli 10 kertaa enemmän kuin Suomessa. Muissa pohjoismaissa on suhteellinen vankiluku likimain sama kuin Suomessa (<http://www.vankeinhoito.fi/11096.htm>).

Vankitilanne vuonna 2001

- keskivankiluku on ollut 3135 eli noin 10 % enemmän kuin vuosina 2000 ja 2001
- Vangit ovat keskimäärin 34-vuotiaita
- Eronneita on enemmän kuin naimisissa olevia
- Kaksi kolmesta vangista on naimattomia
- Elinkautisvankeja oli vuoden lopussa 66, joista kuusi naisia. Rangaistusten pituus on ollut viime vuosina keskimäärin 10–14 vuotta
- Pakkolaitokseen eristettyjä oli vuoden lopussa 20 miestä ja yksi nainen
- Alle 21-vuotiaita on päivittäin keskimäärin 130 (104)
- Naisvankeja on päivittäin keskimäärin 159 (121)
- Sakkovankeja on päivittäin keskimäärin 149 (121)
- Tutkintavankeja on päivittäin keskimäärin 457 (376)

<http://www.vankeinhoito.fi/11096.htm>

1.3 Rikokset

Suurin vankiryhmä vankiloissa on ollut väkivaltarikoksista tuomitut, joita on ollut noin kolmannes vangeista. Huumerikoksista päärikoksena tuomittujen määrän kasvu on viime vuosina ainakin tilapäisesti tasoittunut. Vuonna 2000 tehdyn kartoituksen mukaan vankiloissa on ollut 375 huumerikoksesta tuomittua eli hieman yli 15 % kaikista rangaistusvangeista. Vajaa 10 % vangeista on suorittanut rangaistustaan ryöstöstä. Joka viides on tuomittu joko henkirikoksesta tai sen yrityksestä.

Keväällä 2000 tehdyn kartoituksen mukaan naisvangeista joka kolmas on tuomittu henkirikoksesta tai sen yrityksestä. Myös huumerikoksista tuomittuja on naisvankien keskuudessa ollut suhteellisesti enemmän kuin miesvangeissa. Joka viidennellä naisella on päärikoksena ollut huumerikos.

Ensikertaisten vankeusvankien osuus on viime vuosina ollut hieman alle 30 prosentin. Rikoksenuusijoita on paljon. Noin joka viides vangeista on ollut vähintään kahdeksan kertaa vankilassa. Vankeinhoito-osastolla tehdyn seurantatutkimuksen mukaan viiden vuoden aikana noin 60 % vangeista on palannut takaisin vankilaan. Alle 21-vuotiaista on saman ajan sisällä palannut vankilaan noin 90 %. Naisilla vastaava luku on noin 50 %. Yhdyskuntapalvelun suorittaneilla näyttää olevan hieman pienempi todennäköisyys joutua vankilaan kuin vankeusvangeilla (<http://www.vankeinhoito.fi/11097.htm>).

Taulukko 1. Rangaistusvankien päärikos ikäryhmittäin 1.5.2001

PÄÄRIKOS	IKÄ / AGE												YHTEENSÄ	
	15–17		18–20		21–29		30–39		40–49		50–		N	%
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%		
Ryöstö	0	0,0	8	8,6	85	9,6	78	8,7	25	4,9	5	2,2	201	7,7
Muu omaisuusrikos	0	0,0	31	33,3	285	32,2	189	21,1	83	16,4	32	14,1	620	23,8
Väkivaltarikos	1	50,0	29	31,2	217	24,5	311	34,7	172	34,0	107	47,1	837	32,1
Siveellisyysrikos	1	50,0	1	1,1	17	1,9	14	1,6	20	4,0	10	4,4	63	2,4
Rattijuopumus	0	0,0	3	3,2	79	8,9	92	10,3	99	19,6	44	19,4	317	12,2
Huumausainerikos	0	0,0	12	12,9	156	17,6	176	19,7	85	16,8	20	8,8	449	17,2
Muu rikos	0	0,0	9	9,7	46	5,2	35	3,9	22	4,3	9	4,0	121	4,6
YHTEENSÄ	2	100	93	100	885	100	895	100	506	100	227	100	2608	100

<http://www.vankeinhoito.fi/11097.htm>

1.4 Yhdyskuntapalvelu

Yhdyskuntapalvelu on otettu käyttöön alueellisena kokeiluna vuoden 1991 alusta lukien. Koko maan laajuiseksi kokeilu on ulotettu huhtikuusta 1994 alkaen. Yhdyskuntapalvelu on vakinaistettu vuoden 1997 alusta lukien.

Yhdyskuntapalvelu on enintään kahdeksan kuukauden pituisen ehdottoman vankeusrangaistuksen sijasta tuomittava rangaistus. Sen toimeenpanosta vastaa Kriminaalihuoltolaitos. Toimeenpanotehtäviin kuuluvat mm. palvelupaikan etsiminen, palvelusuunnitelman vahvistaminen ja palvelusuunnitelman noudattamisen valvonta. Kunnat sekä erilaiset yhdistykset ja säätiöt ovat järjestäneet pääosan palvelupaikoista. Virallisen syyttäjän on, päätettyään nostaa syytteen sellaisesta rikoksesta, josta voidaan tuomita yhdyskuntapalvelua, hankittava yhdyskuntapalvelun toimeenpanosta vastaavalta Kriminaalihuoltolaitoksen aluetoimistolta selvitys rikoksesta epäillyn henkilön soveltuvuudesta yhdyskuntapalveluun. Vuonna 1998 tehtiin 7362 soveltuvuusselvitystä. Palvelupaikkoja on noin 2000, joista kerralla on ollut käytössä noin 1000.

Vuonna 1998 yhdyskuntapalvelun suorittamisen aloitti 3762 henkilöä ja 2933 henkilöä suoritti sen loppuun. Alioikeuden päätöksellä on muutettu 513 henkilön yhdyskuntapalvelu vankeudeksi. Pohjoismaista Suomi on käyttänyt yhdyskuntapalvelua selvästi eniten. Muissa Pohjoismaissa on tosin ollut Suomea enemmän muita yhdyskuntaseuraamusvaihtoehtoja käytettävissä (Työryhmän mietintö 1999, oikeusministeriö).

Yhdyskuntapalvelun positiivinen funktio on osaltaan siinä, että sen avulla pyritään välttämään vankeusrangaistuksen haittavaikutuksia tuomitulle. Korostamalla sosiaalista integraatiota, voidaan viranomaisten työtä ja seuraamukseen tuomittuja ohjata etsimään kuntouttavia ja yhteiskuntaan kiinnittäviä toimenpiteitä. Tuomittuja voidaan ohjata ja motivoida palvelujen piiriin ja räätälöidä asumisen-, työ- tai koulutuspaikan järjestelyt, sopia vaikeasti päihdeongelmallisille hoito-ohjelma jne. Yhdyskuntapalvelun rakenteet tarjoavat mahdollisuuden yksilöllisesti mitoitettuihin tukitoimiin (Komiteamietintö 2:2001, oikeusministeriö).

1.5 Ehdonalaisesti vapautuneiden valvonta

Ehdonalaisesti vapautuneiden valvonta perustuu rangaistusten täytäntöönpanosta annetun lain 2 luvun (612/1974) säännöksiin ja asetukseen ehdonalaisesti vapautuneen vangin valvonnasta (279/1931). Valvonnan tarkoituksena on estää ehdonalaiseen vapauteen päästettyä tekemästä uutta rikosta ja tukea valvottavaa tämän pyrkiessä elämään nuhteettomasti.

Ehdonalaiseen vapauteen päästetyistä henkilöistä 24 % (946) on määrätty valvontaan vuonna 1998. Valvontaan on kolmen vuoden aikana 1990-luvun lopulla määrätty vuosittain noin 850–900 ehdonalaisesti vapautunutta. Vuoden 1998 aika valvonnassa on ollut yhteensä 2143 henkilöä (Työryhmän mietintö 1999, oikeusministeriö).

1.6 Nuorisorangaistus

Alle 18-vuotiaana rikoksen tehnyt henkilö voidaan tuomita nuorisorangaistukseen, jos sakkoa on rikoksen vakavuus ja tekoon liittyvät olosuhteet huomioon ottaen pidettävä riittämättömänä rangaistuksena eivätkä painavat syyt vaadi ehdottoman vankeusrangaistuksen tuomitsemista.

Nuorisorangaistuksen kokeilu on käynnistynyt vuonna 1997, mutta ennakoitua hitaammin. Kokeilun toimeenpano ja kehittäminen ovat vaatineet huomattavia työntekijäresursseja tuomittua kohti. Toimintatapana intensiivinen puuttuminen nuorten tilanteeseen on osoittautunut huomattavasti vaativammaksi kuin esimerkiksi yhdyskuntapalvelun toimeenpano. Huhtikuun 1999 alusta lukien nuorisorangaistusta koskeva laki on muuttunut siten, että sitä on voitu käyttää aikaisempaa varhaisemmassa vaiheessa rikoskierteen katkaisemiseksi. Muutoksen jälkeen nuorisorangaistus on ollut mahdollista tuomita silloin kun sen on voitu olettaa vähentävän uusien rikosten todennäköisyyttä ja edistävän nuoren sosiaalista selviytymistä (Työryhmän mietintö 1999, oikeusministeriö).

2 RIKOLLISUUS ON PROSESSI

2.1 Koti käynnistää tärkeitä prosesseja

Rikosten takana on usein syrjäytymisprosessi, kokemus omasta erilaisuudesta. Taustalta löytyy monesti rikkinäinen perhe, lapsuus koulukodissa tai tarkkailuluokan oppilaana. Tämä vierauden kokemus muuttuu kapinaksi. Nuori haluaa uhmata järjestelmää, joka on eristänyt hänet, katkonut mahdollisuuksia toimia hyväksytyillä alueilla. Rikoksista tulee keino saada itselleen nopeaa hyväksyntää ja myös hyötyä.

Kääriäisen väitöskirja Seikkailijasta pummiksi – tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista tunkeutuu tavanomaisia rikostilastoja pidemmälle. Tutkija on kerännyt erään eteläsuomalaisen raastuvanoikeuden arkistosta tiedot 560 rikoksesta. Tutkimusaineisto on koostunut lisäksi 56 rikoksenuusijan ja 31 viranomaisen haastatteluista. Asiakirjojen analyysi on paljastanut, että rikoksen luonne muuttuu tekijöiden iän ja vankilakertojen kasvaessa. Rikoskierreaajattelun sijasta tutkija puhuu rikosurasta, joka jakaantuu kolmeen eri vaiheeseen:

Nuorena rikokset kuvastavat lähinnä yhdessäoloa ja hauskanpitoa. Niistä haetaan seikkailua ja jännitystä. Rikosta tärkeämpää on tekoon liittyvä uhmakkuus. Tavallisimpia nuorten rikoksia ovat autojen luvaton käyttö ja pikkuvarkaudet. Väkivaltaisuuttakin esiintyy, mutta se jää yleensä nuorten keskinäiseksi välienselvittelyksi.

Suurin osa nuorista lopettaa rötöstelyn iän karttuessa. Jotkut jatkavat kunnes edessä on ensimmäinen ehdoton vankeustuomio. Tätä voidaan pitää ratkaisevana vaiheena sillä jopa 80 % ensikertaisista joutuu vankilaan uudestaan. vasta vankila tekee nuoresta oikean ”rikollisen” ja mahdollistaa nuoren siirtymisen ns. urallaan eteenpäin.

Rikollisen uran jatkajista osa syyllistyy jo melko harkittuihin rikoksiin. Heidät Kääriäinen luokittelee ns. ammattirikollisiksi. Suunnitelmallisuus on yleistä rikoksenuusijan ”keski-iässä” eli noin 25–30-vuotiaana. He saavat arvostusta kaveripiirissä fyysisellä voimallaan, mutta ovat samalla aika fiksuja kavereita. Ns. parempi aika päättyy noin 30-vuotiaana, jolloin usko itseen yksinäisenä taistelijana alkaa horjua. Rikollisen identiteetti koetaan itsepetokseksi tai harhaksi, jonka varassa vangit ovat pettäneet itseään ja väistäneet todellisuuden kohtaamista.

Rikoksenuusija turhautuu ja katkeroituu. Katkeruus kääntyy itesyytöksiksi. Yli puolet Suomen vankiloiden vanhemmista asukkaista kärsii mielenterveysongelmista ja monilla on lisäksi päihdeongelma (ks. Vankien terveydenhuollon kehittäminen 2003). He ovat joko rikoksen tekohetkellä niin päissään, etteivät hallitse omaa käyttäytymistään, tai he tekevät rikoksia saadakseen rahaa päihteisiin.

Tutkimuksessa haastateltiin myös rikosuran jättäneitä miehiä. Pitkään rikosuralla olleet luopuivat urastaan 30–40-vuotiaana kyllästymisen ja väsymyksen seurauksena. Alamaailma ei enää kiinnostanut heitä. Houkuttavuuden sijasta se alkoi työntää heitä ulkopuolelle. Luopujilla oli jokin sellainen kyky, taito tai harrastus, joiden avulla he saattoivat sijoittua yhteiskunnan hyväksytyille toiminta-areenoille (Saikkonen, 1994).

2.2 Kuka kerran keksitään...

Kohderyhmää voidaan jaotella myös tarkastelemalla seuraamusten toistuvuutta ja pituutta. Tarkastelun avulla on voitu tunnistaa henkilöitä, joilla on erityisen suuria vaikeuksia yhteiskuntaan ja rikoksettomaan elämäntapaan sopeutumisessa (Komiteamietintö 2:2001).

”Riskiryhmä” vapautuvien vankien osalta vuositasolla

Nuoret ensikertaiset*	90–120
Nuoret monikertaiset (<4x)*	5-15
Muut alle 30v. ensikertaiset **	800–1000
Pitkäaikaisvangit (yli 4v)*	80–90
Moninkertaiset (4-7 kertaa) **	1100–1200
Vankilakroonikot (yli 8 kertaa)**	700–900
Pakkolaitosvangit*	1-2
Yhteensä	2700–3300

”Riskiryhmä” yhdyskuntaseuraamuksiin tuomittujen osalta vuositasolla

Valvontaan määrättyt ehdonalaisissa vapaudessa olevat**	900–1000
Ehdonalaiseseen vankeusrangaistukseen ja valvontaan määrättyt nuoret	1000–1200
Yhdyskuntapalvelusta kielteisen päätöksen saaneet, keskeyttäneet ja tukipalveluun soveltuviksi arvioidut	2600–2700
Aloitettut nuorisorangaistukset	50–70
Yhteensä	4500–4800

*ovat samaa ryhmää

**ovat osittain samaa ryhmää

Ryhmien väliset päällekkäisyydet huomioon ottaen on voitu arvioida, että erityisen yhteiskuntaan integroivien toimien tarpeessa rangaistuksiin tuomituista on ollut vuositasolla noin 7000 henkilöä. Jaottelun perusteella yhteiskuntaan integroitumisen kannalta tarkasteltuna riskiryhmiä ovat olleet vangeista ensikertaiset (vankeinhoidollisella ensikertaisuudella tarkoitetaan sitä että vankilassa olosta on kulunut yli kolme vuotta), jatkuvassa vankilakierteessä olleet ja pitkäksi aikaa laitososuhteisiin eristetyt. Samat henkilöt ovat olleet riskiryhmiä myös Kriminaalihuoltoyhdistyksen ja -laitoksen valvonta-asiakkaina. Myös ilman valvontaa vapautuvat ensikertaiset sekä kielteisen päätöksen yhdyskuntapalvelusta saaneet, sen keskeyttäneet tai tukipalveluin yhdyskuntapalveluun määrätyt on luettu riskiryhmään kuuluviksi. Uusia tapauksia näissä ryhmissä on ollut noin puolet kirjoilla olevien vankien määrästä.

Edellä tehdyssä jaottelussa ovat jääneet vaille huomiota esimerkiksi ne riskitapaukset, jotka löytyvät ehdolliseen vankeusrangaistukseen tai sakon muuntorangaistukseen tuomituista. Tässäkin ryhmässä on todennäköisesti varsin huomattava määrä henkilöitä, jotka ovat jo pitkälle syrjäytyneet normaalista yhteiskuntaelämästä (Komiteamietintö 2:2001, oikeusministeriö).

2.3 Kuntouttavan toiminnan mahdollisuuksia

Ulvinen (1997) pohtii artikkelissaan kysymystä Mikä vankilaelämässä kasvattaa? sosiaalisen todellisuuden rakentumisen pohjalta. Hän näkee sen ilmenevän ihmisen henkilökohtaisina kasvukokemuksina tietyssä elämäntilanteessa, tietyssä yhteisössä ja kulttuuriympäristössä. Yksittäisen ihmisen kannalta kyse on tällöin sosiaalisesta kyvykkyydestä toimia ja ymmärtää oman toimintansa perusteita. Kyse on siis kulttuurisesta suorituskyvystä, jota voi tarkastella kolmella eri tasolla:

Ensinnäkin yleisen sosiaalisen pätevyyden tasolla ihmisen sosiaalinen todellisuus rakentuu normatiivisesti, yhteistoiminnan traditioiden ja perinteisten luokittelujen kautta. Äärimmillään se merkitsee luokittelua normaalien ja poikkeavien välillä. Vankilassa tämä ilmenee esimerkiksi perinteisenä henkilökunta- ja vankiyhteisöjen vastakkainasetteluna.

Toiseksi, sosiaalisessa yhteistoiminnassa ihmisen täytyy pystyä luottamaan jokapäiväisen elämänsä merkityksiin. Ihminen toimii kussakin käytännön tilanteessa yhdessä toimintaan osallistuvien

ihmisten kanssa, omien sosiaalista koskevien oletustensa puitteissa. Vankilassa tämä ilmenee esimerkiksi vankila- ja siviilielämän hallitsemiseen liittyvän tiedon problematiikkana.

Kolmanneksi, ihmiselle mahdollinen toiminta rajautuu periaatteessa aina hänen erilaisiin sosiaalisiin suhteisiin ja toimintakonteksteihin liittyvien elämäkokemustensa perusteella. Ihminen voi kuitenkin purkaa tämän rajautumisen elämäkokemustensa pohdinnan ja henkilökohtaisten kasvukokemustensa avulla. Tämä voi laajentaa ihmisen käytännön toimintamahdollisuuksia ohi normatiivisten luokittelujen ja käytännöllisten oletusten (Ulvinen 1997).

Vangin on kyettävä rakentamaan oma eristämisestä aiheutuva akuutti selviytymisstrategiansa aikaisempien elämäkokemustensa kautta. Vankilassa elämiseen on sen jälkeen kyettävä rakentamaan toimintastrategia, joka soveltuu vankilaelämän sosiaalisiin suhteisiin ja rakenteisiin. Tämä merkitsee mukautumista vankilaelämään, jäsenyyttä vankilayhteisössä. Toimintastrategia vakiintuu näin sekä vankila- että vankiyhteisöjen toimintakulttuurin ympärille. Vapautuvan olisi kuitenkin muutettava omaa käyttäytymistään vähintäänkin oman lähiyhteisönsä sääntöjen ja kulttuuristen piirteiden mukaisiksi. Tämä uusi sosiaalisten suhteiden rakentamiseen ja kulttuurisen suorituskyvyn saavuttamiseen tähtäävä tehtävä on kuitenkin useimmalle vangille vaikea (Ulvinen, 1997). Kuntoutuksellisilla toimenpiteillä pitäisi pyrkiä tämän perusteella rakentamaan uusia ajattelumalleja ja toimintakulttuuria sekä vahvistaa vapaudessa tukemaan pyrkiviä sosiaalisia verkostoja ja järjestelmiä.

Järvenpään sosiaalisairaala osallistui vuosina 1996–1998 vankien päihdehoidon kehittämiseen (Vp-projekti). Sairaalassa järjestettiin vangeille neliviikkoisia kognitiivis-behavioraalisia, päihde- ja rikoskierteen katkaisuun tähtääviä hoito-ohjelmia. Hoidossa keskityttiin päihdeiden käyttöä ja rikollisuutta ylläpitävän ajattelun ja toiminnan muuttamiseen. (Kallio, Holmberg & Tuomola 1996) Tavoitteena oli mm. haitallisten reaktiotapojen tunnistaminen, tiedon lisääminen päihderiippuvuudesta ja sen seurauksista, uusien selviytymiskeinojen löytäminen päihde- ja rikoskierteen tilalle, elämäntyylin muutoskeinojen, uuden identiteetin ja samaistumiskohteiden löytäminen (Kallio, 1999).

Kyselytutkimusten perusteella voidaan arvioida, että noin 30 % on käyttänyt huumeita varsin säännöllisesti ja noin 10 % on käyttänyt suonensisäisesti huumeita vankeutensa aikana. Nuorimmista vangeista jopa 90 % on arvioitu kokeilleen tai käyttäneen huumeita ennen vankilaan joutumistaan. Luvut vaihtelevat jossain määrin eri tutkimuksissa, mutta selvää näyttäisi olevan, että

huumeiden käytöllä on merkittävä rooli vankien elämässä ja päihdekuntoutus on yksi keskeisiä kuntoutuksen aloja. Tourunen (2001) on tutkimuksessaan nostanut esille joitakin päihdeongelmaisten vankien kuntoutukseen liittyviä kehittämistarpeita:

Toisaalta huumeiden tarjontaa pyritään vähentämään tiukemmalla kontrollilla, toisaalta huumeiden käyttöä pyritään vähentämään päihdekuntoutuksella. Vankiloissa on tehty entistä enemmän huumeratsioita. Päihdekuntoutuksen kehittämiseksi on mm. koulutettu henkilökuntaa, perustettu päihdeettömiä osastoja ja ohjelmia, järjestetty päihdekursseja, laadittu valtakunnallinen ja vankilakohtaisia päihdestrategioita sekä lisätty yhteistyötä vankilan ja ulkopuolisten toimijoiden kanssa. Saadut kokemukset haastavat vankiloiden henkilökuntaa tunnistamaan päihdekuntoutuksen aiheuttamia jännitteitä vankilayhteisössä. Yhteisvoimin on löydettävä jännitteitä lieventäviä ja vankilaan soveltuvia ratkaisuja, panostettava pitkäjänteisesti valittuun strategiaan, sekä etsittävä ulkopuolisia yhteyksiä niin päihdekuntoutusta toteuttaville työntekijöille kuin kuntoutukseen osallistuville vangeillekin (Tourunen, 2001).

Vankeinhoidon voimavarat ja organisointi eivät muutu uusien tarpeiden vaatimusten tahdissa. Uusien toimintamallien on mukauduttava vankilan arkipäivään, kilpailtava omasta elintilastaan ja ansaittava oma paikkansa. Vankilayhteisön kulttuuriset rakenteet muuttuvat hitaasti. Eri työntekijäryhmillä on toisistaan poikkeavia, ristiriitaisia ja yhteensovittamista vaativia tulkintoja päihdekuntoutuksen toteuttamisen yksityiskohdista (Tourunen, 2001).

Vartijat ja vangit joutuvat edelleen rakentamaan keskinäisen yhteistyönsä perusteita monenlaisten kulttuuristen perinteiden rasittamina. Päihdekuntoutukseen osallistuminen vaatii poikkeamista vangin ja vartijan perusrooleista. Päihdeistä irrottautuminen ja hoito-ohjelmiin hakeutuminen voi vankikulttuurin näkökulmasta olla epäilyttävä ja jännitteinen asia. Hoitoon hakeutumisen syynä voivat päihdeongelman lisäksi olla käytännölliset ja strategiset valinnat vankeuden suorittamisessa sekä suhteet huumemarkkinoihin (esim. huumevelat) (Tourunen 2001; Vankien terveydenhuollon ja päihdehuollon kustannustenjako 1999).

Suunnitelmallisesti etenevien hoitojatkumoiden rakentaminen vankeuden aikana ja varsinkin vankeudesta vapauteen siirryttäessä ei ole helppoa. Vankeinhoidon ja kuntien yhteistyössä on ajoittain kitkaa ja mm. valtion ja kuntien välinen rahoitusvastuu vankilan päihdekuntoutuksessa on edelleen tarkemmin sopimatta. (Tourunen, 2001). Kuntouttavaa toimintaa toteuttavat eri tahot ja erilaisin tavoittein. Monimuotoista vankilatoimintaa pitävät yllä mm. Suomen Punainen Risti, Silta-

Valmennusyhdistys, Helsingin kaupungin sosiaalivirasto ja erilaiset muut paikalliset yhdistykset. Kuntoutustoimintaa toteutetaan myös projektimuotoisena toimintana (mm. Janus-projekti Kanta- ja Päijät-Hämeessä, WOP Keravalla, Polku-projekti Itä-Suomessa, Duuni-projekti Helsingissä ja Behmo-projekti Joensuussa) (Karsikas, 2003).

3 VANKIEN PSYKOSOSIAALISET TAUSTATEKIJÄT

3.1 Elämänhallinnan ongelmat ja taustat

Eri selvitysten mukaan merkittäväällä osalla vankeuteen tai yhdyskuntaseuraamuksiin tuomituista yhteiskuntaan sopeutumisen edellytykset ovat olleet huonot. Vakavammista rikoksista seuraamuksiin tuomittujen muuta väestöä heikompi sosiaalinen tilanne näyttäytyy erityisesti toimeentulon, asumisen, työn ja koulutuksen puutteina. Oma osa-alueensa on ollut henkilöiden elämänhallinnan vajeet, jotka ovat ilmenneet päihteiden käytössä, vuorovaikutus- ja asioimistaidoissa, työkyvyssä tai selviytymisessä arkipäivän askareissa. Lyhytjännitteisyys, impulsiivinen ja päihde-eh托oinen elämäntapa sekä vaikeudet psyykkisen tasapainon säilyttämisessä ovat olleet tavallisia. Ongelmat ja yhteiskunnasta syrjäytyminen ovat olleet sitä selvempiä, mitä pidemmälle henkilö rikosurallaan on edennyt. Kriminaalihuollon asiakkaiden sosiaalinen tilanne näyttäisi olleen selvästi parempi kuin vankeusrangaistusta suorittavilla lukuun ottamatta vankilasta ehdonlaiseen vapauteen ja valvontaan määrättyjä. Tämä johtuu pitkälle siitä, että yhdyskuntapalvelusta suoriutumisen on edellyttänyt perusvalmiuksia sekä sosiaalisen aseman että vuorovaikutustaitojen osalta (Komiteamietintö 2001:2, oikeusministeriö).

Seuraavassa on vankien työ- ja toimintakykyarvioista koottuja tietoja vankien psyko-sosiaalisesta taustasta, työ- ja toimintakyvystä:

- Lapsuuden tausta on ollut vaikea tai erittäin vaikea (31 %)
- Sosiaaliset sidokset siviilissä niukat tai olemattomat (24 %)
- Asuntolassa tai vailla vakinaista asuntoa olevia ennen vankilaan joutumista on ollut 41 %
- 15 %:lla ei ole ollut mitään työhistoriaa, jotain kokemusta on ollut 48 %:lla
- Vaikea tai erittäin vaikea mielenterveyshistoria (28 %)
- Vaikea tai erittäin vaikea päihdeongelma (69 %)
- 11 % vangeista on arvioitu varmasti käyttävän huumeaineita
- Vankien työkyvyn arvioinneissa terveeksi on luokiteltu 64 %. Ongelmia terveydessä, fyysisessä tai psyykkisessä kunnossa on arvioitu olevan noin joka neljännellä tai viidennellä. Työkyvyltään alentuneiksi tai työkyvyttömissä on arvioitu 15 %
- Taitojen oppimiskyvyssä on arvioitu olevan ongelmia 31 %:lla.

Vastaavalla aineistolla on tarkasteltu vankilassaolokertojen suhdetta em. tekijöihin. Vankien kertaisuus selvitettiin 3466 tapauksessa. Näistä ensikertaisia on ollut 370 eli vajaa 11 %, 2-4-kertaisia lähes 36 %, 5-10-kertaisia 39 % ja yli 10-kertaisia 14 %.

- Lapsuuden taustan on todettu olevan sitä vaikeampi, mitä useampikertaisesta vangista on ollut kysymys. Kun ensikertaisilla on arvioitu ongelmia olevan noin 11 %:lla, niin yli 5-kertaisilla niitä on ollut 35 %:lla.

- Kertaisuuden yhteys mielenterveyshistoriaan on ollut vahvempi kuin lapsuuden taustan. Kun ensikertaisten mielenterveyden ongelmat viimeksi siviilissä ovat olleet vaikeat noin 8:lla sadasta, niin 5-10-kertaisilla vaikea tausta on ollut 2 kertaa yleisempi. Yli 10-kertaisista joka viidennellä on arvioitu olevan vaikea mielenterveyshistoria.
- Kertaisuuden yhteys päihdetaustaan on ollut vielä voimakkaampi kuin yhteys mielenterveyshistoriaan ja erittäin paljon voimakkaampi kuin yhteys lapsuuden taustaan. Ensikertaisilla erittäin vakava päihdeongelma on arvioitu olevan 3 %:lla, 2-4-kertaisilla 12 %:lla ja yli 10-kertaisilla 33 %:lla. Ilmiön taustalla on tietenkin se tunnettu tosiasia, että päihderiippuvuus kehittyy hitaasti ja ensikertaisten keski-ikä on oleellisesti alhaisempi kuin monikertaisten uusijoiden.
- Huumeiden käytöllä ja kertaisuudella on ollut voimakas yhteys. Ensikertaisista on arvioitu varmuudella käyttävän noin 5 %, kun yli 10-kertaisista huumeiden käyttäjiä on arvioitu varmuudella olevan lähes joka viides.
- Myös vankien työkykyisyys ja terveys ovat heikentyneet selvästi kertaisuuden mukaan. Ensikertaiset ovat olleet lähes terveitä ja työkykyisiä. Yli 10-kertaisilla ongelmia on ollut jo lähes 40 %:lla. Tehtyjen arvioiden perusteella näyttäisi siltä, että kertaisuuden myötä vangin fyysinen kunto näyttäisi heikentyvän nopeammin kuin psyykinen kunto.
- Kuvaavaa vangin ongelmille on ollut se että vankien keskittymiskyky on ollut varsin huono. Erot ryhmien välillä ovat olleet varsin pienet. Ensikertaisilla arvioitiin keskittymiskyvyn olleen kunnossa lähes 68 %:lla ja yli 10-kertaisilla 64 %:lla.
- Mielenkiintoinen poikkeus on ollut taitojen oppimiskyky, sillä yli 10-kertaa vankilassa olevilla sen on arvioitu olevan selvästi parempi kuin ensikertaisilla. Kun yli 10-kertaisilla ongelmia on ollut noin 27 %:lla, niin ensikertaisilla niitä on arvioitu olevan lähes 36 %:lla.
- Työkyky on ollut moninkertaisilla uusijoilla selvästi huonompi kuin ensikertaisilla. 76 %:lla ensikertaisista ei arvioitu olleen ongelmia työkyvyn osalta kun taas yli 10-kertaisia tässä ryhmässä on ollut enää 46 % (Komiteamietintö 2001:2, oikeusministeriö).

Kuvaa vankien elämänhallinnan vajavaisuuksista vahvistaa vuonna 1995 toteutettu päihdetapauslaskenta, johon osallistui myös vankiloiden sosiaali- ja terveydenhuolto. Laskennassa selvitettiin laskentapäivän aikana tapahtunut kaikki päihde-ehdoinen hoitoon hakeutuminen tai hoidossaolo. Laskennassa mukana olleilla vangeilla valtaosalla (62 %) ei ollut asuntoa siviilissä. Parisuhteessa on ilmoittanut elävänsä noin joka neljäs. Työsuhde on ollut 13 %:lla. Työmarkkina-asema on ollut pääsääntöisesti alhainen. Päihdevangeista 11 % on hakenut apua masennukseen ja lisäksi noin 14 % muuhun psyykkiseen ongelmaan laskentavuorokauden aikana. Kävijöistä 12 % on tiedetty yrittäneen itsemurhaa.

Kun on seurattu nuorena rikoksentehtijänä vankilaan tuomittuja miehiä, on havaittu, että vaikka he ovat eläneet hyvin erilaisissa perheissä, niin heidän kokemuksensa ovat yhdenmukaistuneet tultaessa yläasteikään. Tuossa vaiheessa luvattomat poissaolot koulusta ovat lisääntyneet, aikaa on kulutettu kaveriporukassa kuljeksien, päihteitä käyttäen ja rikoksia tehden. Vankila ei useinkaan ole ollut ensimmäinen laitos, johon nuorena vankeuteen tuomittu henkilö on joutunut (Kyngäs, 2000).

3.2 Asuminen, työ ja koulutus

Vangeista noin 41 % on ollut vailla vakinaista asuntoa ennen vankilaan joutumistaan. Vankilasta vapauduttua asumistilanne on ollut parempi, mutta edelleen osa vangeista on vapautunut ilman asuntoa. Vuosina 1996–2000 ilman asuntoa on vapautunut 410–500. Tilanne ei ole 1990-luvun aikana parantunut (Tiitinen, 2000).

Kohderyhmän taloudellisesta tilanteesta on saatavissa varsin niukasti tietoja. Yhdyskuntaseuraamusasiakkaille seuraamuksen täytäntöönpanon ei periaatteessa pitäisi vaikuttaa heidän taloudelliseen asemaansa, ja näin ollen ei heidän osaltaan ole kerätty myöskään seurantatietoja. Yleistäen voidaan sanoa, että laillinen toimeentulo perustuu suurimmalla osalla toimeentulotukeen tai muihin sosiaalietuuksiin.

Työssä tai koulutuksessa vangeista ennen vankilaan joutumista tai heti vapauduttuaan on ollut 13–16 %. Yhdyskuntaseuraamusten piirissä olevilla tilanne on ollut parempi: noin 30–50 % on ollut mukana työssä tai koulutuksessa: Kummassakin ryhmässä on ollut melkoinen joukko niitä, joiden edellytykset vapaille työmarkkinoille ovat olleet olemattomat. Vangeista 15 %:lla ei ole ollut minkäänlaista työhistoriaa. Työkyvyn on lisäksi todettu heikkenevän kaiken aikaa rikosuran pidetessä.

Tiedot vankien koulutustarpeista antavat viitteitä siitä, että kohderyhmän koulutukselliset valmiudet ovat olleet oleellisesti heikommat kuin muulla väestöllä. Merkittävät puutteet jo peruskoulutuksessa viittaavat siihen, että osalla henkilöistä on ollut vakavia oppimisvaikeuksia. Asiaa ei ole kuitenkaan tarkemmin tutkittu (Vankeinhoito-osaston kysely 2000).

Työhistorian tai sen puuttumisen on todettu olevan voimakkaasti erotteleva tekijä suhteessa nopeaan rikoksen uusimiseen vapautumisen jälkeen. Niin sanotuista pikausijoista on työvoimahallinto määritellyt yli 90 % työvoiman ulkopuolella oleviksi. Työhistorian pituuden on todettu korreloivan uusimiseen koulutusta ja loppututkintoa vahvemmin. Kun vankilasta vapautunut on määritetty ”työttömäksi työnhakijaksi”, on kyse siinä mielessä positiivisesta määrittelystä, että henkilöllä on tällöin ollut vielä suhde työvoimahallintoon. Kun se on katkennut, ovat vaikeudet lisääntyneet monella tavoin (Komiteamietintö 2201:2, oikeusministeriö).

3.3 Päihdeongelmat

Marraskuussa 2000 on tehty Kriminaalihuoltolaitoksen työntekijöille kysely, jossa heitä on pyydetty arvioimaan omien asiakkaidensa päihde- ja huumausaineiden käyttöä. Aineistosta tehdyn koosteen perusteella voidaan tehdä hyvin varovainen arvio, että runsaan 3000 asiakkaan joukosta 2/3 osalla on ollut päihdeiden ongelmakäyttöä ja vajaalla puolella on ollut jonkin asteista huumausaineiden käyttöä. Vankien päihdeongelmien laajuutta ja syvyyttä kuvaa hyvin vuoden 1995 päihdetapauslaskennan tiedot. Laskentapäivän aikana joka neljäs laitoksissa ollut vanki on hakeutunut ainakin osin päihteisiin liittyvien syiden vuoksi vankeinhoidon sisäisten palvelujen piiriin (Kaukonen, 1999).

Vankeinhoidon päihdeasiakkaat ovat olleet keskimäärin 10 vuotta nuorempia (keski-ikä 33 vuotta) kuin sosiaali- ja terveydenhuollon päihdeasiakkaat. Vangit ovat olleet myös selkeämmin sekakäyttäjiä: 87 % on käyttänyt päihteenä alkoholia, mutta lisäksi 39 % lääkkeitä, 36 % kannabista ja noin kolmannes amfetamiinia ja muita huumeita.

Kansanterveyslaitoksen samana vuonna tekemä kyselytutkimus vahvistaa kuvaa. Sen mukaan lähes kolme neljästä vangista on kertonut joskus kokeilleensa huumeita, nuorisovankilan vangeista jopa 91 %. Tutkimushetkellä 31 % on ilmoittanut käyttäneensä huumausaineita vankilassa. Noin 13 % on ilmoittanut kokeilleensa huumeita ensimmäisen kerran vasta vankilassa, ja lähes kolmannes on ilmoittanut käyttäneensä huumeita vankilassa edelleen. Suonensisäisesti huumausaineita on ilmoittanut tuolloin käyttäneensä 11 % kyselyyn vastanneista (Kansanterveys, 1996).

Tiedot nuorten vankien päihdeidenkäytöstä viittaavat siihen, että entinen ”märkä sukupolvi” on vankien osalta muuttunut ”pilvi-, pilleri- ja piikinkäyttäjäpiiriksi”. Keväällä 2000 tehdyssä yhteenvedossa siihenastisista työ- ja toimintakyvyn arvioista voidaan tehdä se johtopäätös, että lähes 70 prosentilla vangeista on ollut vaikea tai erittäin vaikea päihdeongelma. Päihdeiden ja erityisesti huumeiden käytön on nähty vaikeuttaneen pitkäjänteisen vankeinhoitotyön edellytyksiä (Komiteamietintö 2001:2, oikeusministeriö).

3.4 Velat

Viime aikoina entistä vaikeampana ongelmana kohderyhmän yhteiskuntaan integroitumisessa ovat nousseet esiin velat. Laillisten korvausvaatimusten ja velkojen lisäksi erityisesti ”huume- ja pelivelat” sekä niiden perintään liittyvä toimintakulttuuri ovat näyttäneet varmistavan sen, että huume- ja rikoskierteestä irrottautumiseen ei oma halu aina ole riittänyt.

Rauvolan ja Savinin (1995) mukaan vankila- ja päihdekierteessä olevien asiakkaiden velat ovat usein vaikuttaneet mahdottomilta saada hallintaan. Haltuunottoyritykset ovat liittyneet muiden elämän osa-alueiden jäsentymiseen ja arjen kuntoon saattamiseen. Elämäntapaa on pystynyt yleensä muuttamaan vain jos tulevaisuudessa on ollut valoa näkyvissä ja uuden aloittamiseen on saanut tukea.

4 VAPAUTUVIEN VANKIEN YLIVELKAANTUMINEN 1990-LUVUN ALUSSA

Seuraava tarkastelu perustuu Mellais:n (1991) selvitykseen, koska tässä projektissa on tarkoitus osin vertailla nykyhetken tilannetta 1990-luvun alun tilanteeseen. Tutkimuksessa on haastateltu satunnaisotantaa käyttäen 120 lokakuussa 1990 vapautunutta vankia. Tutkimus/selvitys perustui sosiaali- ja terveystieteiden toimeksiantoon. Luonteeltaan se on ollut esikartoitus. Seuraavassa ovat tiivistettynä keskeiset tulokset.

4.1 Yleisiä velkaantumistietoja

18 % vapautuvista on ilmoituksensa mukaan välttynyt kaikista heille haastattelun yhteydessä kuvatuista, velkoihin liittyvistä toimista (esim. ulosottoviranomaisen perintäkiri, maksuhäiriömerkintä luottorekisteriin, velan periminen perintätoimiston kautta...). Suurimmalla osalla vangeista on kuitenkin ollut jossain elämänsä vaiheessa ongelmia velkaantumisensa johdosta. Ongelmat ovat yli puolella vangeista olleet vaikeita, kolme viidestä on ollut tekemisissä ulosottoviranomaisten kanssa ja puolet perintätoimistojen kanssa.

Vapautuvista on 39 %:lla ollut velkojensa takaajina yksityisiä henkilöitä, näistä omaisia 60 %:lla. Vapautuvista on itse muiden lainojen takaajina ollut 22 %. Vapautuvien velkaantuneisuuden vaikutuspiiri on näin ollut heitä itseään ja heidän velkojiaan huomattavasti laajempi.

Vapautuvista joka kymmenes on kokenut fyysisen turvallisuutensa uhatuksi jonkun velkojan tai takaajan taholta. Jo aiemmin on fyysistä väkivaltaa tai sillä uhkaamista kokenut 7 % vapautuvista. Huomioitavaa on tietysti se, että kaikki turvallisuutensa uhatuksi tuntevat eivät välttämättä halua myöntää sitä.

Markkamääräisiä velkasummia tarkasteltaessa keskimääräinen vapautuva vanki ei ole mitenkään poikkeuksellisen syvästi velkaantunut. Ts. velkaantuminen ei näyttäisi olevankaan ongelman laaja ydin, vaan pikemminkin se, että vapautuvien velkaantuminen on erittäin epätasaisesti jakautunut samoin kuin heidän resurssinsa, jotka ovat keskimäärin suhteellisen heikot.

Velkaantumisen syitä tarkasteltaessa selvästi useimmin syyksi on ilmoitettu rikoksista aiheutuneet korvaukset ja sakot. Seuraavaksi eniten mainittuja syitä ovat alkoholi, vähävaraisuus,

ajattelemattomuus ja työttömyys, joita voinee pitää enemmän velkaantumiskehityksen taustatekijöinä kuin suoranaisine syinä. Vapautuneiden velkaantumista voinee kuvailla ennen kaikkea velkaan ajautumisena.

Kysyttäessä mitä apua vangit arvioivat tarvitsevansa, on vastauksissa noussut korostuneesti esille tuomittujen korvausten merkitys. Avun tarpeen selkeän kärjen ovat muodostaneet vakituinen työ, kunnollinen vuokra-asunto ja korvausten anteeksianto tai sovittelu. Näitä on seurannut sakkujen anteeksianto tai sovittelu ja sen jälkeen velkatilanteen kokonaisuhoitaminen.

4.2 Velkatyypit

Vapautuvien vankien velkatyyppejä tarkasteltaessa ovat vuokravelat ja kauppatilityypilliset velat jääneet määriltään vaatimattomiksi. Yleisesti ottaen velkojen jakautuma on erittäin epätasainen. Kokonaisvelkaantumista kysyttäessä (asuntovelat pois lukien) on vain joka viides on arvioinut velkojensa kokonaismäärän merkittäväksi (yli 100.000 mk v.-90). Vajaa kymmenesosa vangeista ei osannut arvioida lainkaan kokonaisvelkaansa. Tämä joukko on koostunut pääosin suuresti velkaantuneista. Heidän arvioimansa korvaukset muille kuin valtiolle ovat olleet keskimäärin lähes kolminkertaiset kaikkiin vapautuviin verrattuna.

Keskiarvoluvut soveltuvat kuvaamaan velkaantumisen yleistä rakennetta. Vapautuneet vangit ovat velkaantuneet ennen kaikkea samasta syystä kuin ovat vankilaankin joutuneet. Heidän velkaantumisensa on ollut erittäin tuomioistuinsidonnaista. Tuntuva merkitys on ollut myös rahalaitosvelkaantumisella, joka on ollut luonteeltaan usein tyypillistä yli varojen elämistä, ja jonka vapausrangaistus on helposti kriisiyttänyt. Monille myös elatusmaksujen kasaantuminen on merkinnyt rajuakin velkaantumista.

Korvauksista on yhteisvastuullisia ollut ainakin osa 48 %:lla vapautuneista. Kulutusveloista vain osa on ollut hoitamaton erääntynyttä velkaa. Erääntyneitä osamaksuvelkoja on ollut 16 %:lla ja erääntyneitä luottokorttivelkoja 8 %:lla vapautuneista. Erääntyneitä muita velkoja rahoituslaitoksille on ollut 30 %:lla.

Korvausvelkojen määrällä ja rikosten uusimisella (kertaisuudella) on todettavissa yhteys niin että 3-5-kertaisilla se on ollut suurin. Sitä useammin vankilassa olleilla on ilmennyt vaikeuksia arvioida

korvaussummia. Lisäksi tuomion pituuden kasvaessa korvausten keskiarvot ovat kasvaneet. Yli kahden vuoden tuomiota suorittavilla on korvausten keskiarvo ollut suurin. Tämä puolestaan kertoo sen tosiasian, että raskaisiin rikoksiin (rikossarjoihin) on liittynyt myös raskaita korvauksia.

Rahoituslaitosvelkaa on ollut vajaalla 40 %:lla. Noin viidesosalla on ollut lähes $\frac{3}{4}$ rahoituslaitosvelan kokonaissummasta. Erityyppiset rahoituslaitosvelat on pystytty arvioimaan hyvin (98 %). Ne ovat keskittyneet nuorille ja niille, jotka ovat olleet vain lyhyen aikaa vankilassa. Tähän velkatyyppiin ei tuomioperusteella ollut vaikutusta.

Elatusmaksuvelkaa on ollut 21 %:lla vapautuneista. Jakautuma on ollut erittäin vino. Elatusvelat keskittyvät yli 30-vuotiaille, vankilassa vähintään kolmatta kertaa oleville, vankilassa yli kaksi vuotta olleille ja niille jotka ovat suorittaneet väkivaltarikostuomiota.

4.3 Velkaantuneiden tausta ja velkaantumisen seuraukset

Velkaantumisen syyt voivat juontua monelta eri suunnalta, mutta useimmiten kyse on prosessista, joka voi olla ajalliselta kestoaltaan erilainen (Kainulainen, 1995). Vankien kohdalla velkaantumisen taustasyyt ovat, jos mahdollista, vieläkin monisyisemmät esimerkiksi tuomioperusteisista veloista johtuen. Demografisista tekijöistä ikä näyttää vaikuttavan vain vähän reaaliseseen velkaantumiseen. Kertaisuudessa näyttäisi puolestaan olleen kynnyksen ensikertaisten ja muiden välillä. Eniten velkaantuneiden osuus kasvaa aina 3-5-kertaisten ryhmään saakka, mutta ei enää sen jälkeen. Useamman kerran vankilassa olleet suurivelkaiset tosin ovat olleet kyvyttömiä edes suuruusluokaltaan määrittelemään velkaantumistaan, mikä selittänee asian. Samoin nykyisen tuomion pituudella ja vankilassa yhteensä oloajalla on yhteys reaaliseseen velkaantumiseen siten että pisimpiin vapausrangaistuksiin ja pisimpiin vankilassaoloaikoihin ovat liittyneet myös suurimmat velat.

Tarkasteltaessa tuomioperusteita ja velkaantumista, on väkivaltarikoksista tuomittujen velkaantuminen poikennut siten että heidän osuutensa merkittävästi velkaantuneista on ollut lähes kaksinkertainen kaikkiin vapautuneisiin verrattuna.

Ammattikoulutuksella ja reaalisella velkaantumisella ei ole todettu olevan yhteyttä. Ne, joilla palkkatulo on ollut ensisijainen toimeentulolähde ennen nykyisen tuomion suorittamista, ovat olleet

harvemmin raskaimmin velkaantuneita. Elämäntilanteeseen sen sijaan on näyttänyt olevan selkeä yhteys. Raskaimmin velkaantuneilla perhesuhteet eivät ole olleet kovin kiinteitä, mukaan luettuna parisuhteessa ilman lapsia elävät. Vanhempien luona elävistä yli puolella on ollut merkittävästi velkaa, mikä puolestaan ei ole voinut olla vaikuttamatta itsenäistymismahdollisuuksiin. Velkaantumisen merkitystä myös työelämään sijoittumiselle. Velkataakan kasvaessa sijoittuminen työelämään on muuttunut epätodennäköisemmäksi. Asumisresurssit ovat näyttäneet sen sijaan olevan riippumattomia velkaantumisen määrästä. Ne ovat ratkenneet muiden resurssien pohjalta. Toimeentulonlähteitä suhteessa velkaantumiseen tarkasteltaessa laitosten palveluihin, lainoihin, vippeihin, pelivoittoihin tai rikoksiin turvautuneet ovat olleet muita enemmän sekä syvimmin että keskitasoisesti velkaantuneita.

4.4 Velkaantumisen määrä ja velkaantumisongelman kokeminen

Noin puolet vangeista on kokenut velkaantumisen ongelmallisena suhteessa resursseihinsa, elämänsenteeeseensa ja -tapaansa. Tarkennettaessa kysymystä heidän oletetuista mahdollisuuksistaan ratkaista velkaongelmansa, ei neljäsosa vastaajista ole nähnyt reaalista ratkaisua ongelmaan ja toisellekin neljännekselle ratkaisu on kangastellut pitkällä tulevaisuudessa. Vangit eivät ole tunnistanee velkojen merkitystä siviilielämään sopeutumiseksi. Yhteensä vain hieman alle kolmannes on arvioinut velkojen vaikuttavan melko paljon, paljon tai erittäin paljon. Tätä selittänee osittain se, ettei velkaantuminen ole ollut vapautuville useinkaan päällimmäinen ongelma suhteutettaessa siviilissä odottaviin muihin vaikeuksiin. Haitta-aste riippuu myös velan laadusta. Huumevelka on varmasti vapautumisen jälkeen vahvemmin mielessä kuin muun tyyppiset velat johtuen näiden velkojen perintään liittyvästä väkivallan uhasta.

Suhteellisen pienetkin velat (11.000-20.000mk v. -90) on noin puolet vastaajista kokenut suureksi ongelmaksi. Sitä suurempien velkojen ollessa kyseessä, ei velkaantumisen ongelmallisena kokevien määrä ole enää kasvanut. Raskaasti velkaantuneissa on sen sijaan ollut monia (noin 20 %), jotka eivät ole kokenee velkaantumistaan ongelmaksi. Tämä kertonee velkaan turtumisesta. Samantyyppinen kokemus on nähtävissä kysyttäessä sitä minkälaisena vapautuvat vangit näkevät ratkaisumahdollisuutensa suhteessa velkaantumiseen. Vain hieman alle puolet raskaasti velkaantuneista on nähnyt velkaongelmansa ratkaisemattomaksi. Myöskään velan määrän ja siviilielämään sopeutumiseen välistä yhteyttä ei vastausten perusteella ole voinut pitää yksiselitteisenä.

Rikollisessa elämäntyyliässä viralliset velat eivät välttämättä emotionaalisesti merkitse paljoakaan. Velkaantumisen yhteydessä kaveria ei ole petetty, eikä ole tunnetta siitä, että kukaan yksityinen henkilö joutuisi mitenkään kärsimään. Jopa virallisessa työelämässäkin mukana oleva pystyy pakenemaan ulosottomiestä esim. pyytämällä palkan käteisenä tai jos se ei ole mahdollista, nostamalla tilin tyhjäksi samana päivänä kun palkka on tullut. Virallisen velkaantumisen seuraukset eivät ole niin raskaat, että niitä jaksettaisiin paljoakaan murehtia. Toisaalta kysymys voi olla myös siitä, että ajatus ”normaalista elämästä” on niin kaukainen, että velkojen merkitystä elämäntavan halvaannuttajana ei nähdä¹.

4.5 Motivaatio velkaongelman ratkaisemiseen

Odotukset velkaongelman ratkaisumahdollisuuksista ovat suhteutuneet selkeästi reaaliin velkaantumiseen ja resursseihin. Odotuksiin ovat vaikuttaneet kuitenkin myös elämäkokemus ja – asenne. Alle 30-vuotiaissa on jonkin verran muita ikäryhmiä vähemmän niitä, joille velka joko ei ole ollut ongelma tai sen on oletettu ratkeavan luontevasti. Ensikertaisilla on velkaongelma näyttänyt vain harvoin olevan vailla ratkaisua. Tosin heidän markkamääräinen velkaantumisensäkin on ollut muita vähäisempää. Omaisuusrikoksista tuomitut ovat suhtautuneet jonkin verran pessimistisemmin velkaongelmansa ratkaisumahdollisuuksiin kuin heidän reaaliin velkaantumisensa olisi antanut olettaa. Tämä voi kertoa myös omaisuusrikollisten heikoista resursseista. Väkivaltarikollisten odotukset ovat sen sijaan olleet jonkin verran optimistisempia suhteessa reaaliin velkaantumiseensa. Osalla väkivaltarikollisista voi olla suhteellisen hyvät resurssit. Eroja syntyy mm. siitä, että toisille väkivaltaisuus on kertaluonteinen asia ja toisille elämäntapa.

Epätietoisuus tai vireillä olevat syytteet ovat vaikuttaneet pessimistisyyttä lisäävästi. Ammatillisen koulutuksen merkitys puolestaan on näkynyt tämän ryhmän suhteellisen pienenä osuutena niiden joukossa, jotka eivät ole nähneet ratkaisua tilanteeseensa. Toimeentulomahdollisuuksien, velkaantumisen ja ratkaisumahdollisuuksien välisiä suhteita tarkasteltaessa käsitys siitä, että resursseilla on ollut suuri merkitys odotuksiin velkaongelman ratkeamisesta, on vahvistunut. Synkimmät odotukset ovat erilaisiin päivärahoihin ja tukiin toimeentulon pääasiallisina lähteinä

¹ Tässä esitetty näkemys perustuu vankeinhoidossa työskennelleen Maarit Suomelan ajatuksiin.

turvautuneiden ryhmällä. Elämäntilanteen näkökulmasta tarkasteltuna yksineläjät näkevät velkaongelmansa useimmin ratkaisemattomana. Myös vanhempiensa luona asuvat näkevät velan markkamäärään nähden tilanteensa ratkaisemattomana suhteellisen usein. Lapsiperheet ovat tuntuneet olevan vahvaresurssisia velkaantumiseensa nähden. Lisäksi velanhoitoedellytyksillä ja asumisresursseilla on ollut selvä yhteys (Mellais, 1991). Jos toinen elämän keskeinen osa-alue on kunnossa, niin on toinenkin ja päinvastoin. Ongelmilla on taipumus kumuloitua.

4.6 Velkaongelman hallinnan uudet instituutiot

Velkaantuminen ja ylivelkaantuminen koskettavat monia väestöryhmiä, joista vangit ovat yksi ryhmä. Ongelman saamiseksi yhteiskunnallisesti hallintaan on toteutettu ja on suunnitteilla useitakin tuki- ja auttamisjärjestelmiä, joista seuraavassa lyhyt kooste.

Seuraavassa esitellään ajallisessa järjestyksessä 1986–2001 velkaongelman hallinnan yleiset ja erityiset keinot:

Yleiset keinot:	Kohdennetut keinot:
- Velkaneuvontakokeilut	- Kulutusluottodirektiivi
- Velkaneuvonnan sopimus pohjainen järjestelmä	- Kulutusluottosäätely (sosiaaliset suoritussestet)
- Luottolaitostoiminnan sääntely (velallisten informointi)	- Veronmaksukyvyyn alentumisvähennys (kahden asunnon loukut)
- Velkajärjestelylaki	- Takuu – Säätiön perusrahoasto (laitoksista vapautuneet)
- Velkojen vapaaehtoisjärjestelyjä koskeva sopimus (5.5.2003-kevennetty hakumenettely, pitkäaikaisesti maksukyvyttömät toimeentulotukiasiakkaat kohderyhmänä)	- Asuntotuotantolain muutokset (kahden asunnon loukut)
- Lainaturvavakuutusten markkinoinnin käynnistyminen	- Korkotuki ylivelkaantuneille asuntovelallisille
- Kulutusluottosäätelyn laajentaminen	- Maatalouden vapaaehtoinen velkajärjestely
- Takuu - Säätiön velkajärjestelyrahasto	- Yrityssaneerauslaki
- Ulosoton kehittäminen (vapaakuukausimalli ym.)	- Kauppakaaren muutokset (takauksista informointi)
- Toimeentulotuen uudet ohjeet	- Omistusasuntojen valtioneuvostonjärjestelmä
- Perintälaki	- Takuu – Säätiön sosiaalisen luotonuksen kokeilu
- Talous- ja velkaneuvontalaki	- Kuntien sosiaalisen luotonuksen kokeilu
- Kirkon akordirahasto	- Korkovähennys yritysvelan takaajille
- Velkajärjestelylain muutos 1.1.2003	- Takaussääntö

- Ulosoton keston rajausta (2.vaiheen uudistus voimaan 2003, 3. vaihetta valmistellaan, 4. vaiheessa uusitaan veroulosottoa koskevat säännökset)	- Kulutusluottodirektiivin muutos (=vireillä)
- Velkojen vanhentumisajat (=vireillä)	- Sosiaaliluottojen sääntely (1.1.2003)
- Korkolain väljentäminen (=vireillä)	

(Muttalainen, 2002)

Rikoksia tehneiden kohdalla monia edellä kuvatuista tuki- ja auttamisjärjestelmistä ei ole ollut mahdollisia hyödyntää. Lisäksi vapautuvilla on usein sen tyyppisiä velkoja, kuten esim. huumevelat, joita järjestelmät eivät velkoina käytännössä tunne. Problematiikkaan liittyy lisäksi myös elämäntilanteeseen liittyvien ongelmien moniulotteisuus: työttömyys, asunnottomuus, toimeentulo ja sosiaalisen verkoston puuttuminen velkojen ja päihdeongelmien lisäksi.

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

5.1 Tavoite ja tehtävät

Velat, olipa niiden tausta ja syntytaapa mikä tahansa, nähdään tässä tutkimuksessa laajalti ihmisen elämään vaikuttavana ja sitä rajoittavana tekijänä. Rajoittaminen saattaa merkitä eristäytymistä ympäröivästä yhteiskunnasta ja vähintäänkin siihen integroitumisen vaikeutumista. Teoreettisesti voimakas velkaantuminen, ”ylivelkaantuminen” toimii siis ihmisen hyvinvoinnin toteutumista estävänä kerroksena yksilön ja yhteisön välissä.

Rikosoikeudellisista seuraamuksista vapautuvien velkaantumista on tutkittu erittäin vähän niin Suomessa kuin ulkomailla, samoin kuin velkaantumisen yhteyttä yhteiskuntaan integroitumiseen ja syrjäytymiskiirteen vahvistumiseen. Tässä tutkimuksessa on tarkoitus kartoittaa erilaisista rikoksista tuomittujen, erityyppisistä rangaistuksista vapautuvien velkaantumista, sen luonnetta, selviytymismahdollisuutta ja velkojen yhteyttä muihin vapautumiseen liittyviin ongelmiin. Tutkimuksen pohjana käytetään Mellais´in 1991 julkaisemaa raporttia aiheesta. Saatuja tuloksia on tarkoitus hyödyntää ajallisten muutosten arviointiin ja tällä hetkellä käytössä olevien tukijärjestelmien arviointiin osana uusintarikollisuuden ennaltaehkäisyä ja haittojen minimointia.

Tavoitteena on tunnistaa ne rikosentekijäryhmät, joiden yhteiskuntaan integroitumiseen velkoihin kohdistuvilla tukitoimenpiteillä voisi olla myönteistä merkitystä. Tutkimuksen avulla haetaan vastausta seuraavaan kysymykseen: **Millä tavalla velkaongelma heijastuu selviytymiseen vapauduttaessa?** Jotta kyetään vastaamaan em. kysymykseen, on haettava vastauksia seuraaviin alakysymyksiin: 1. *Minkä verran erityyppisiin rangaistuksiin tuomituilla henkilöillä on velkaa?*, 2. *Mitkä ovat keskeiset velkatyypit?*, 3. *Millaisia muutoksia velkojen määrissä ja tyypeissä on tapahtunut 1990-luvulla?*, 4. *Miten velkoja on yritetty hoitaa?* ja 5. *Millä tavalla velkaongelma heijastuu selviytymiseen vapauduttaessa?*

5.2 Kohderyhmä ja aineistot

Tutkimuksen perusjoukon muodostavat erityyppisistä vapausrangaistuksista, ehdonalaisen valvonnasta vapautuvat ja yhdyskuntapalvelusta ja nuorisorangaistusta suorittavat henkilöt. Tutkittavat valitaan niiden henkilöiden joukosta, jotka ovat vapautumassa tutkimuksen toteuttamisen aikana (määritellään myöhemmin).

Aineisto muodostuu kolmenlaisesta lähteestä tuotetusta tiedosta. Tutkimuksessa tarkastellaan vankeus- ym. rangaistuksiin tuomittujen populaatiota tilastoista ja rekistereistä saatavin tiedoin. Kyse on suppeasta tilastollisesta populaatiota kuvaavasta selvityksestä. Toiseksi kerätään perinteisen survey -menetelmän keinoin tietoja veloista ja niiden merkityksestä vapautuvien henkilöiden elämään. Kolmanneksi tehdään muutamia syvähaastatteluita, joiden tarkoituksena on – paitsi luoda ymmärrystä kvantitatiivisille tuloksille – kuvata sitä yhteiskuntaan integroitumisprosessia, joka käynnistyy vankilasta vapautumisen jälkeen.

Aineistotyyppi	Tutkimuksellinen tavoite	Keskeinen tuotos	Aikataulu
<i>Tilastot ja rekisterit</i>	- taustoitus, peruskuvaukset	- aikasarjat	1-2 / 2004
<i>Kysely</i>	- velkojen taso - velkojen muutos - velkojen suhde elämänhallintaan ja -mahdollisuuksiin	- mittari velkojen kartoittamiseksi ja seuraamiseksi - erilailla velkoihin suhtautuvien ryhmittely	3-7 / 2004
<i>Haastattelut</i>	- integroitumisprosessi	- kehittämissuhteet	8-12 / 2004

Tilastoaineistoa kerätään kaiken aikaa tutkimusprosessin edetessä eri asianosaisilta tahoilta olemassa olevia ja meneillään olevia tutkimushankkeita hyödyntäen. *Kyselytutkimus* (ks. liite 1) toteutetaan yhteistyössä kunkin yksikön (esim. vankilan) kanssa siten, että joko tutkija tai paikallinen henkilö, jonka oletetaan nauttivan tuomittujen luottamusta, toteuttaa kyselylomakkeiden kokoamisen joko yksittäin tai ryhmässä. Vastausten luotettava käsittely turvataan niin, että vastaukset päätyvät suljetussa kuoressa suoraan tutkijalle. *Haastattelut* poimitaan kyselyyn vastanneiden henkilöiden joukosta (haastattelulupaa kysytään lomakkeessa) ja haastattelut toteutetaan noin puolen vuoden kuluttua vapautumisesta.

5.3 Aikataulu ja resurssit

Aikataulu kertoo tässä vaiheessa lähinnä sen, kuinka pitkän ajan oletetaan kukin vaiheen tutkimuksessa vaativan.

Tarkennettu tutkimussuunnitelma:	helmikuu 2004
Kyselyn suunnittelu ja lomakkeen laatiminen:	huhti - toukokuu 2004
Kyselyn toteuttaminen:	kesä - heinäkuu 2004
Haastattelut:	syys - lokakuu 2004
Raportti:	marras - joulukuu 2004

Tutkijakuukausia arvioidaan tarvittavan minimissään 12. Optimitilanne olisi jos kolmen aineiston kokoamiseen voisi osallistua useampi tutkija hieman syvällisemmin. Tällöin tutkijakuukausien määrä olisi noin 24.

Menot	Euroa
Palkkakulut (12 kk)	50.000
Matkakulut	2.000
Aineistokulut	2.000
Hallinnointi	2.000
Yhteensä	56.000

LÄHTEET

- Kainulainen, S. Ylivelkaantuminen ja siihen vaikuttaminen. Janus 3/1995.
- Kallio, T. (1999) Kalterit taakse? vankien hoito-ohjelmien arviointia. Psykologia 3/1999.
- Kallio, T., Holmberg, N., Tuomola, P (1996): ”Kalterit taakse” – hoito-ohjelma päihdeongelmallisille vangeille. Uusi kriminaalihuolto 4/1996
- Kansanterveys 1996:10
- Karsikas, Vuokko. 2003 Kirjallinen tiedonanto 6.5.03.
- Kaukonen, O.(1999) Erilliselvitys Stakesin lausunnossa vankeinhoitolaitoksen päihdestrategiasta. Komiteamietintö 2001:2: Rikoksettomaan elämänhallintaan. Oikeusministeriö
- Kyngäs, M. (2000) Vankeus miehen elämänselityksessä. Tutkimus nuorena rikoksentehtäjä vankilaan tuomittujen miesten lapsuudesta, vankeusajasta ja vankeuden jälkeisestä elämästä. Acta Universitatis Lapponiensis 36. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Kääriäinen, J.(1994) Seikkailijasta pummiksi. Tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista. Vankeinhoiton koulutuskeskuksen julkaisuja 1/1994. Helsinki.
- Mellais, M. (1991) Vapautuvien vankien ylivelkaantuminen. kartoitus velkaantumisen ja sen selvittämismahdollisuuksista. Sosiaali- ja terveysministeriön kehittämisosaston selvityksiä 1991:3. Valtion painatuskeskus. Helsinki.
- Muttilainen, V. (2002) Luottoyhteiskunta. Kotitalouksien velkaongelmat ja niiden hallinnan muodonmuutos luottojen säännöstelystä velkojen järjestelyyn 1980 ja 1990-luvun Suomessa. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitoksen julkaisuja 189/2002. Helsinki.
- Oikeuspolitiikan strategia 2003–2012. Oikeusministeriö 2002.
- Rauvola, L., Savin, H(1995): Velkaneuvontaopas kriminaalihuoltoon. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto / Takuusäätiö.
- Saikkonen, U. (1994) Vankeja valmennettava vapauteen. Dialogi 6/1994.
- Siltala, J. (2002) Vankila ahdistuksen säilömönä ja kuntoutuslaitoksena. Haaste 3/2002 s. 34–35.
- Tiitinen, V.(2000) Asunnottomat 1999. Valtion asuntorahasto.
- Tourunen, J. (2000) Epäilyksen polttopisteessä. Tutkimus päihdekuntoutusosastosta vankilassa. Stakes, Tutkimuksia 112.
- Tourunen, J. (2001) Päihdekuntoutus välttämätön osa vankeinhoitoa. Dialogi 2/2001.
- Työryhmän mietintö (1999) Yhdyskuntaseuraamusten toimeenpano ja kriminaalihuoltoyhdistyksen tehtävät. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja 3/1999. Oikeusministeriö, Helsinki.
- Ulvinen, V-M.(1996) Mikä vankilassa voi kasvattaa? Nuorisotutkimus 3/1997.

Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 2/1987: Vankeinhoidon vähimmäissäännöt. Helsinki.
Vankeinhoidon koulutuskeskus.

Vankeinhoitolaitoksen ja Kriminaalihoitoyhdistyksen periaateohjelma sekä lähiajan toimintalinjat.
Rikosseuraamusvirasto. Yliopistopaino 1999.

Vankeinhoitolaitos (1988) Analyysi toiminnasta ja kehittämissuhteita. Työryhmä Arponen, M.,
Hulkko, K., Kuntsi, T., Niiniluoto, R., Telkki, M., Vanhala, M., Venna, Y. (konsultti).
Valtionhallinnon kehittämiskeskus. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 3/1988.
Helsinki. Vankeinhoidon koulutuskeskus.

Vankeinhoito-osasto(2000) Kysely vankiloiden opinto-ohjaajille 2000.

Vankien terveydenhuollon kehittäminen (2002). Rikosseuraamusviraston monisteita 1/2003.

Vankien terveydenhuollon ja päihdehuollon kustannustenjakko (1999) Oikeusministeriön
vankeinhoito-osaston julkaisu 5/1999.

<http://www.vankeinhoito.fi/11096.htm>

<http://www.vankeinhoito.fi/11097.htm>

LIITTEET

Liite 1. Kyselylomakkeen teemat

- 1 Demografiset tiedot (ml. koulutus jne.)
- 2 Rikosseuraamusta koskevat tiedot
- 3 Velkatiedot (mm. lainat, sakot, rangaistukset, ”harmaat”)
- 4 Tieto velkoihin liittyvästä tuesta ja avusta
- 5 Velkoihin liittyvien tukien ja avun käyttö (ml. motivaatio, asennoituminen velkaan, miten tva kokee velan merkityksen elämäänsä vaikuttavana tekijänä)
- 6 Velkoihin liittyvien tukien ja avun käytön esteet
- 7 Elämäntilanne ”siviilissä”
- 8 Arvio tulevaisuudesta (integroitumisesta)